

**BYSTRZAK, Magdalena – PASSIA, Radoslav
– TARANENKOVÁ, Ivana, ed.: KONTAKTY
LITERATÚRY (MODELY, IDENTITY,
REPREZENTÁCIE). Bratislava: Veda, 2020. 351 s.**

Irena Bilińska

DOI: <https://doi.org/10.31577/slovlit.2022.69.1.7>

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-9053-3043>

Publikácia *Kontakty literatúry* s venovaním *Rudolfovi Chmelovi* pripravená trojicou editorov z Ústavu slovenskej literatúry SAV – Magdalenou Bystrzak, Radoslavom Passiom a Ivanou Taranenkovou – nadväzuje na konferenciu, ktorá sa konala v roku 2019 pri príležitosti životného jubilea Rudolfa Chmela (1939), významnej osobnosti slovenského vedeckého a kultúrneho života. Zostavovatelia v úvode zdôrazňujú priekopnícky charakter jeho celoživotného diela, v ktorom reflektoval kontakty literatúry s inými humanitnými vedami, umenovednými, historickými i politickými, poukazoval na mnohodomenzionálnosť kultúrnych procesov a dekodoval ustálené naratívy. Impulzy z jeho prác našli ohlas v prácach mladšej generácie literárnych vedcov, pre ktorých je komparatistický, nadnárodný rámec fungovania literatúry už samozrejmosťou. Príkladom toho je aj aktuálna publikácia.

Do knihy bola zaradená len časť príspevkov z pôvodného podujatia, pričom vybraní autori navyše dostali čas a priestor na širšie rozpracovanie svojich tém, aby mohol vzniknúť kompaktný výkladový celok k trom vybraným pertraktovaným myšlienkovým okruhom vzta-

hujúcim sa k prekonávaniu národnoobrodeneckých reprezentácií, hľadaniu kultúrneho modelu v literárnych sporoch prvej polovice 20. storočia a otázkam urbanity a identity.

Prvá časť publikácie je venovaná transgresiám národnoobrodeneckých reprezentácií. Autori príspevkov tematicky a ideovo presahujú medze úzko národne chápaného kultúrneho modelu a ukazujú, ako jednotlivé témy a motívy rezonovali v širokom slovensko-českom, slovensko-maďarskom a slovensko-nemeckom kontexte. Vďaka takémuto prístupu odkazujú nielen na sieť súvekých literárno-kultúrnych vzťahov, ale aj na európsku kontextualizáciu slovenskej literatúry.

Otázku slovenských národnoobrodeneckých reprezentácií skúma I. Taranenková v štúdií *Slováci! Reprezentácie slovenského etnika v českej, slovenskej a maďarskej kultúre 19. a začiatku 20. storočia*. Vychádza z kultúrno-teoretických podnetov koncepcie orientalizmu Edwarda Saída, nového historizmu a kultúrneho materializmu a na tomto základe poukazuje na to, ako rezonovala takzvaná slovenská otázka v dobovom multikultúrnom priestore habsburskej monarchie a ako Česi a Maďari

80 hodnotili národnostné úsilie Slovákov v kontexte vlastných kultúrno-národnostných i politických cieľov. Podnetné sú zistenia, ako sa v literatúre susedných národov stali Slováci nečakaným „druhým“, ale aj ako vo vzťahu k nim vymedzovali vlastnú identitu. V tomto kontexte je potrebné zdôrazniť autorkine výsledky výskumu idylického významotvorného princípu, ktorý výrazne ovplyvňoval slovenské národno-emanipačné snahy.

Stratégiami civilizačno-kultúrneho smerovania slovenského národa v polovici 19. storočia sa zaoberá Tibor Pichler v štúdiu *Kultúrno-civilizačná kontroverzia slovenských evanjelických vzdelačcov. Protestantizmus a Slovanstvo*. Analyzuje spor, ktorý mal až do konca 19. storočia viaceré diferencované podoby, a to medzi ideovou orientáciou slovenskej intelektuálnej elity na jednej strane na Západ a na strane druhej na Východ. Zameriava sa na myšlienkovú protipozíciu západne orientovaného stúpenca hegelianizmu Štefana Launera, autora diela *Povaha Slovanstva se zvláštním ohledem na spisovni řeč Čechů, Moravanů, Slezáků a Slováků*, a východne orientovaného Ľudovíta Štúra, tvorcu spisu *Slovanstvo a svet budúcnosti*. Na pozadí tejto ideovej kontroverzie hľadá odpovede na viaceré otázky, napríklad akú úlohu malo protestantské zmyšľanie v analyzovanom spore, ako protestantizmus ovplyvňoval dobovú modernizáciu a akým vplyvom podliehali vízie Ľ. Štúra. Sprítomnenie tohto sporu je veľmi produktívne v kontexte výskumu vývinu slovenského národného hnutia, názorového smerovania tvorcov i pri zachytení rozdielov medzi filozoficko-historickým a empiricko-politickým zameraním slovenských intelektuálov. Pri hodnotení vplyvov ruských slavjanofilov a panslavistov na Štúrovo dielo však v tomto príspevku prekvapuje nezahrnutie zistení, ktoré v danom výskumnom kontexte formulovala poľská slovakistka a bohemistka Joanna Goszczyńska napríklad v práci *Synowie Słowa. Myśl mesjanistyczna w słowackiej literaturze romantycznej* (Synovia slova. Mesianistická myšlienka v slovenskej romantickej literatúre), vydanej vo Varšave v roku 2008.

Iný tematický okruh súvisiaci s národno-obrodeneckými reprezentáciami spracovala Marianna Koliová v príspevku *Karpaty/Tatry ako priesečník kultúrnych modelov v topografickom a cestopisnom diele Samuela Bredeckého a Bohuša Nosáka-Nezabudova*. Porovnáva romantické reprezentácie Tatier v nemeckom a slovenskom kultúrnom modeli a na tomto podloží široko definuje dve rozdielne perspektívy a najmä dve odlišné modalítity zobrazovania Tatier: oproti cestovateľskej, neskoroosvietenскеj spišskonemeckej kladie slovenskú národno-obrodeneckú ideologickú. Poukazuje na to, že Karpaty/Tatry predstavovali v 19. storočí istý kultúrny priesečník a zároveň projekčnú plochu, na ktorú sa premietali rôzne spôsoby „videnia“ a „vnímania“ jednotlivých autorov podmienené odlišnými diskurzmi. Táto prípadová štúdia zreteľne odkazuje na aspekt multikulturality stredoeurópskeho kultúrneho priestoru a súbežne na koexistenciu patriotického a nacionálneho modusu. Je to významný príspevok k zapĺňaniu bielych miest pri rekonštrukcii literárnych reprezentácií Tatier.

Hungaristka Anikó Dušíková poukazuje v stati *Kánon a jeho limity - u nás v Uhorsku v 19. storočí*, ako otázky národnej identity a integrity ovplyvňovali kánony slovenskej a maďarskej literatúry, vyčleňovali z nich dobovú mnohokultúrnosť, a tým aj mnohojazyčnosť tvorcov. Dokazuje, že úzko národne chápané dejiny literatúry, obmedzované romantickou ideou jazyka, ochudobnili na dlhé obdobie predstavu o dobových kultúrnych dejinách a kultúrnom zázemí literárnych tvorcov. Na príklade tvorby Jána Chalupku poukazuje na následky ignorovania vzájomnej prepojenosti jeho literárnej tvorby písanej v dvoch jazykoch, maďarčine a slovenčine. Komplexný pohľad na tvorcu a jeho multikultúrne dielo prináša zásadné prehodnotenie literárnosmerového zaradenia Chalupkovej tvorby a umožňuje ju reflektovať v kontexte reálneho literárneho života, ktorý bol počas 19. storočia na území Uhorska a v tom zmysle aj na Slovensku viacjazyčný. Pokračovanie tohto smeru výskumov môže byť prínosné aj vo vzťahu k iným spisovateľom a iným jazykom

a kultúram a môže výrazne obohatiť doterajší obraz súvekej literatúry.

V tematike slovensko-maďarského kultúrno-literárneho pomedzia pokračuje Marta Fülöpová, ktorá v štúdiu *Panslávi v maďarskej próze 19. storočia* analyzuje obraz Slovákov v maďarskej umeleckej próze druhej polovice 19. storočia. Využívajúc teoretické východiská imagológie sa koncentruje na diela troch tvorcov: Móra Jókaiho (1825 – 1904), Károlya Eötvösa (1842 – 1916) a Kálmána Mikszátha (1847 – 1910), ktoré považuje za reprezentatívne v maďarskom literárnom kánone. Ukazuje, ako obraz Slovákov v maďarskej literatúre ovplyvňoval smerovanie a vývin slovenského a maďarského národného hnutia. Vymedzuje pritom niekoľko literárnych typov Slovákov v maďarskej literatúre: od synov spoločnej vlasti cez stereotypný pohľad sedliaci – páni, rodovo archetypálne charakteristiky (muž – Maďari, žena – Slováci) až k dehumanizačným a výsmešným zobrazeniam. Dospieva k záveru, že obraz pansláva v maďarskej literatúre sa zhoduje s obrazom nepriateľa/protivníka podľa sociologických, respektíve psychologických noriem, preto figúra pansláva bola vylúčená nielen z maďarského autoobrazu, ale aj z maďarského obrazu Slovákov.

Okruh tém venovaných prekonávaniu národnoobrodeneckých reprezentácií uzatvára poľská slovakistka Aleksandra Hudymač príspevkom *Tvárou v tvár s „Iným“*. *Kukučínova cesta do Dalmácie a Čiernej Hory*. Analyzuje v ňom Kukučínove cestopisné postupy v nadväznosti na slovenskú literárnu tradíciu, zvlášť na cestopis Gustáva Zechentera-Laskomerského *Zo Slovenska do Carihradu*. S využitím teórie orientalizmu E. Saida poukazuje na to, ako obaja tvorcovia objavovali Orient a Balkán pre slovenskú literatúru a ako pri vytváraní obrazu „Iného“ menili kultúrne predstavy o týchto priestoroch či potvrdzovali zafixované klišé. Istú rolu mala pritom podvojnásť Kukučínovej cesty, na jednej strane ako pohyb v krajine a na strane druhej ako osobnostná, vnútorná púť.

Druhú časť knihy tvoria príspevky, ktorých ústrednou témou sú spory o kultúrny model na začiatku 20. storočia a v medzivojnovom obdo-

bí, keď sa slovenskí literáti rozhodovali medzi tradicionalizmom a modernizmom. Autori jednotlivých štúdií analyzujú a dekonštruujú súdobé ideové polemiky, ktoré oscilovali medzi dvoma modelmi literatúry: nacionálno-integrálnym a esteticky autonómnym.

Štúdia Dany Hučkovej *Vyznačovanie priestoru pre modernú literatúru na začiatku 20. storočia* prináša analýzu dobových programových článkov o literatúre a širšie aj kultúre, ktorými sa ich autori vyslovovali k problematike funkčného modelu literatúry či naopak jej estetické autonómnosti. Hoci na prvý pohľad by sa mohlo zdať, že nová, k modernizmu sa hlásiaca nastupujúca generácia v zásade predstavovala pokrokový prvok oproti konzervatizmu predchodcov, preferujúcich službu národu a ľudový a sociálny charakter slovenskej literatúry, analýza autorky ukazuje, že oba tábory výrazne spájali kultúrny nacionalizmus. Navyše, hlasistickí kritici zastávali sociologický prístup k umeniu, takže aj oni naďalej kládli dôraz na ľudovosť a sociálnosť literárnej tvorby. Dobové polemiky podrobuje D. Hučková historickej kontextualizácii a ukazuje, že prijatie idey o estetické svojbytnosti umenia nebol samozrejмый proces ani v kontexte formovania slovenskej modernistickej literatúry.

Pokračovanie analýzy literárnych sporov v slovenskej literatúre po roku 1918 prináša štúdia Michala Habaja *Medzi poetikou a politikou: DAV a útok na tradíciu*. Skúma nekompromisný vzťah skupiny DAV k oficiálnej slovenskej kultúre, tradicionalizmu a meštianskej spoločnosti v kontexte sebadefinovania slovenskej ľavicovej avantgardy a konfrontácie zástancov novovzniknutého hnutia so spolupútnikmi týkajúce sa identity slovenskej literatúry, kultúry a celkovo spoločnosti. Štúdia ponúka širokú analýzu dobových literárnych polemík vzťahujúcich sa k reláciám pokroku a tradície, k tematike a charakteru davistickej literárnej tvorby, ako aj jej avantgardnej vizuálnej podoby. M. Habaj súčasne poukazuje na trhliny v avantgardnej rétorike vzdoru, na rozpor medzi proklamovanými heslami a realizáciou tohto programu v poetike a estetike konkrétnych literárnych

82 textov, ktoré vníma ako súčasť a výraz širokého prúdu povojnového generačného vitalizmu.

K otázke medzivojnových sporov o kultúrny model prispieva aj M. Bystrzak štúdiou *Fragmenty a spojivá. K Alžbete Göllnerovej-Gwerkovej*. Prezentuje v nej osobnostný, literárny a ideový portrét nanovo objavovanej pokrokovvej spisovateľky, vedkyne, publicistky a angažovanej aktivistky, ktorá sa hlásila k slovenskej i maďarskej literárnej tradícii. Dielo A. Göllnerovej-Gwerkovej začleňuje do širších dobových súvislostí a na základe dostupných materiálov rekonštruuje hlavnú ideovú líniu jej myslenia v rokoch 1930 – 1938, pričom ukazuje, ako korešpondovalo s dobovým úsilím modernizovať slovenskú kultúru. Jej myšlienkové smerovanie analyzuje na pozadí moderných intelektuálnych prúdov, dobových slovenských polemík, ale aj štátom reprezentovaných demokratických a občianskych hodnôt.

Otázku ideovo-hodnotovej a literárno-kultúrnej reflexie témy „židovstva“ v tvorbe medzivojnových autorov otvára Miloslav Szabó v stati *Symbiôza alebo mezaliancia? Literárne stereotypy slovensko-židovskej „asimilácie“ v prózach Ludmily Podjavorinskej, Gejzu Vámoša, Huga Rotha a Františka Švantnera*. Skúma tu literárne príklady/motívy kultúrnej asimilácie a spolužitia Slovákov a Židov v medzivojnovjej literatúre a kontextualizuje literárny motív vo vzťahu k nacionalizmu, spoločenskej praxi a dobovým právnym normám. Uvádza viaceré príklady „riešenia židovskej otázky“ v slovenskej literatúre, od asimilácie v zmysle pohltienia iného k eliminácii odlišnosti ako takej a v konečnom dôsledku až k prevracaniu rolí obetí a páchatelov (tento prvok identifikuje v tvorbe F. Švantnera). Súčasne dekonštruuje dobové stereotypy, ktoré interpretuje na pozadí dvoch vyhranených modelov, identifikovaných ako produktívna symbiôza a rozkladná mezaliancia.

Druhý tematický celok uzatvárajú dve štúdie prekračujúce časový rámec predchádzajúcich príspevkov. Týkajú sa problematiky koncepcie dejín a najmä historickej pamäte. Historik Dušan Škvarna sa v stati *Koncepty slovenských dejín a deformácie historickej pamäti*

venuje otázke naprávania deformovaného chápania slovenských dejín od národného obrodenia po súčasnosť. Na tento účel rekonštruuje až päť hlavných východísk a interpretácií slovenských dejín, ktoré vznikli v období romantizmu. Takýto prístup k romantickým koncepciám národnej minulosti dodatočne odzrkadľuje názorovú pluralitu a vnútornú diferenciaciu slovenského národného hnutia. Vďaka tomu D. Škvarna dokazuje, že romantické chápanie vôbec nebolo také monolitné a jednoznačne protiuhorsky a ahistoricky vyhranené, ako sa to neraz traduje. Následne ukazuje, ako boli tieto interpretácie zúžené na mýtus o stáročnom útlaku, ktorý silne redukoval zložitú štruktúru koncepcií slovenských dejín a ako bol tento mýtus v medzivojnovom Československu povýšený takmer na kánon. Predložená dekonštrukcia mýtu ahistoricity Slovákov je nielen príspevkom k dekonštrukcii mýtu plebejstva a útlaku, ale je aj rozšírením romantických historických koncepcií, ktoré vznikali v tridsiatych až päťdesiatych rokoch 19. storočia.

Mimo literárnohistorického rámca slovenských dejín a slovenskej literatúry je situovaný záverečný text k téme pamäti od poľského literárneho historika a slavistu Bogusława Bakułu *Spory o históriu a pamäť v poľskej nezávislej literatúre*. Zobrazuje proces „reštartovania“ nezávislej kultúry v podmienkach reálneho socializmu a ukazuje, ako vznikali centrá paralelnej kultúry, ktoré vytvárali novú kultúrnu pamäť a kánon tejto nezávislej pamäti. Takisto upozorňuje na zložitú vnútornú štruktúru poľského nezávislého diskurzu.

Centrálnou témou poslednej tretej časti publikácie je topos mesta a s ním súvisiace diskusie o kultúrnej orientácii elít, slovenskosti, respektíve neslovenskosti miest a vzťahu literárnych tvorcov nielen k fenoménu mesta, ale aj k podobe slovenskej novodobej literatúry. Reprezentácie mestského priestoru v slovenskej literatúre v období medzi dvoma svetovými vojnami esteticky a ideovo rámecujú problémy ovplyvňujúce podobu slovenskej literatúry v rozmedzí od preromantizmu k medzivojnovému obdobiu.

Vstupom k tejto problematike je štúdia *Polarita urbánneho a rurálneho v literatúre slovenského klasicizmu a biedermeieru*. Jej autor Miloslav Vojtech skúma príklady reprezentácie mesta v slovenskej literatúre na prelome 18. a 19. storočia a polemizuje s dlhodobou presadzovaným tvrdením, že slovenská literatúra 19. storočia je viazaná primárne na vidiecke prostredie, chápané ako jeden z atribútov národnej kultúry a identity. Ukazuje, že už na prelome 18. a 19. storočia fungovali mestá a mestské centrá ako uzlové body formujúcej sa novodobej slovenskej kultúry, v literárnych reprezentáciách urbánnych priestorov silneli národné konotácie, a tak sa aj mestá postupne stávali súčasťou teritoriálnej predstavy Slovenska. Analyzuje urbánne a rurálne reprezentácie v tvorbe kľúčových autorov klasicizmu a biedermeieru v oboch jazykovo konfesijných líniiach slovenskej literatúry. Upozorňuje na urbánu orientáciu bernolákovskej kultúry na pozadí polemiky, kde leží slovenský Parnas, a na úlohu mestského prostredia v prozaických a dramatických dielach z tridsiatych rokov 19. storočia, v ktorých okrem iného funguje fiktívne slovenské malomesto ako priestor pre tematizáciu národných stereotypov a autostereotypov. M. Vojtech poukazuje tiež na výskyt „cudzokrajných“ miest, ktoré chápe ako súčasť dobovo populárnych exotizačných postupov. Predložená argumentácia otvára priestor pre nové výskumy týkajúce sa polarít medzi urbánnosťou a rurálnosťou nielen v nasledujúcich obdobiach, ale zásadne ovplyvňuje aj dobový autoobraz Slovákov.

Prekračovaniu a tvorivej transformácii funkcie toposu mesta v prvej tretine 20. storočia sa venuje česká slovakistka Jana Pátková v kapitole *Obraz Prahy v zapomenutých slovenských románoch meziválečného obdobia*, kde analyzuje topos mesta v kontexte estetiky expresionizmu, spoločensko-politickej emancipácie Slovákov a najmä so zreteľom na slovensko-české vzťahy v medzivojnovom období a v neposlednom rade aj na vzťah urbánnosti a rurálnosti. Porovnáva obraz Prahy v diele troch slovenských tvorcov: Martina Kukučina, Gejzu Vámoša a Mila Ur-

bana. Vo svojich interpretáciách vymedzuje tri autorské stratégie: od vyprázdnenia pražského *genius loci* v historicko-ideologickom románe cez spory centra a periférie až po výraz sociálnej a civilizačnej dezilúzie. Ukazuje, ako v literárne diferencovaných textoch, zameraných na odlišnú tematiku, autori implicitne vyjadrujú svoj postoj k národnostným a sociálnym pomeroch v Československu. Rovnako upozorňuje na to, ako literárne reprezentácie Prahy umožňovali stvárniť odlišné podoby Slovaka vo veľkomestskom prostredí, a načrtáva tiež paralely medzi tvorbou dobových slovenských a českých autorov.

V analýze medzivojnových literárnych pokusov o umelecké sprítomňovanie a symbolické osvojovanie si mestského priestoru pokračuje aj R. Passia. V príspevku *Alexander Križka a mesto v jeho prózach z dvadsiatych rokov 20. storočia* ukazuje, ako tento takmer zabudnutý autor prezentuje tendenciu „decentralizovaného“ zobrazovania mesta v slovenskej literatúre. Svoje uvažovanie o literárnej reprezentácii veľkomesta autor vzťahuje k pojmu *geopoetika*, ktorý mu v nadväznosti na zistenia Elžbiety Rybickej umožňuje vnímať priestorové situovanie literárneho textu ako kultúrno-spoločenský či priam až politický akt. Tvorbu A. Križku považuje za relevantný príspevok do diskusie o kultúrno-politickej orientácii dobového Slovenska. Porovnáva napríklad jeho spôsob zobrazenia Paríža s Kukučínovým opisom a vníma ho ako pozoruhodný intelektuálne hľadačský postup v kontexte vtedajšej domácej i európskej kultúry.

Publikáciu *Kontakty literatúry* považujem za veľmi prínosnú pre výskum slovenskej literatúry a slovenských kultúrnych dejín. Dobre sformulovaný názov knihy vytvoril priestor pre spojenie rôznych bádateľov zaoberajúcich sa nielen slovenskými, ale aj stredoeurópskymi dejinami literatúry a kultúry. Takýto prístup umožnil prezentovať príklady prekračovania národnoobrodeneckých reprezentácií, ktoré zaplňajú biele miesta v doterajšom výskume a poukazujú na jazykovo-kultúrne a estetické transgresie ustálených obrodeneckých

84 kultúrnych kódov. Na ich pozadí sa implicitne odzrkadľujú polemiky a kontroverzie ohľadom ideového a estetického smerovania modernej slovenskej literatúry v kontexte ambícií národného hnutia v 19. storočí a mladej slovenskej literatúry v novovzniknutom československom štáte. Perspektíva transgresíí umožňuje implicitne prepojiť formálne, chronologické usporiadanie knihy. V nadväznosti na podnety nového historizmu štúdie upozorňujú na rad nových otázok a poukazujú na oblasti, ktoré je potrebné vedecky prekročiť.

Predmetom výskumov autorov jednotlivých štúdií sú kontakty literatúry v zlomových obdobiach vývinu slovenskej literatúry. Samotná kniha sa taktiež začleňuje do zlomového obdobia či procesu redefinovania slovenskej kultúry po roku 1989. Publikácia venovaná životnému jubileu R. Chmela je preto aj dokladom vývinu výskumu slovenskej literatúry za posledných tridsať rokov. V mnohých textoch je badateľná inšpirácia vedeckými prácami R. Chmela a najmä jeho otvoreným prístupom

k literatúre. Vďaka tomu kniha ukazuje viditeľný posun v ponímaní národnej kultúry, reflektuje jej pomedzia a presahy do iných kultúr, dopĺňa poznanie o otázkach kolektívnej pamäti a identity, dekonštruuje mýty – a týmto spôsobom nestrojene aktualizuje vedecký odkaz R. Chmela.

Autori štúdií chápu literárne dielo ako ideovo-esteticko-kultúrno-sociálno-politický celok, ktorý jednak nie je obmedzovaný úzko národným rámcom, jednak prekonáva partikulárne rámce. Uplatnením tohto prístupu vznikla kniha, ktorá je hodnotným príspevkom k výskumu slovenskej literatúry v jej prirodzenom stredo európskom kontexte. Ideovo-kultúrny rámec publikácie pomenovaný ako *kontakty literatúry* zabezpečuje, že problematika je kompaktná a hoci vymedzené témy neprezentuje komplexne, prínosom je, že pozornosť upriamuje na nové otázky a nové priestory. Ohodnotenie si zaslúži aj grafická úprava knihy a kvalitná obrazová príloha vizuálne dopĺňajúca literárne interpretácie.

Dr. Irena Bilińska
Uniwersytet Warszawski
Studium Europy Wschodniej
ul. Krakowskie Przedmieście 26/28
00-927 Warszawa
Polska
E-mail: i.bilinska@uw.edu.pl